

УДК 81.03 – 48 Анатолій Зеленько

(Луганськ)

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ТЕОРЕТИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА

В АСПЕКТІ КОНЦЕПЦІЇ СИНЕРГЕТИЧНОГО ДЕТЕРМІНІЗМУ

У розвідці деталізується тлумачення універсальної категорії у мовознавстві – значення. Воно аналізується в аспектах прагматичному, синтагматичному та парадигматичному. Якщо у попередніх роботах автор зосереджувався на прагматичному, то у пропонованій – на синтагматичному. При цьому він звертається до генетики, використовуючи принцип вертикального перенесення блоків генів. Аналогію з цим він бачить в оформленні предикації. Констатується розширення предмета дослідження у мовознавстві за рахунок залучення інших форм функціонування мови, зокрема комп'ютерних та інтернетівської, як і позавербального компонента когнітивно-комунікативного засобу.

Ключові слова: аспект, значення, категорія, синтагматика, парадигматика, прагматика.

The author of the article details the definition of the meaning as the universal category in linguistics. He analyzes the category in question in the pragmatic, syntagmatic and paradigmatic aspects. In his previous articles the author concentrated on the pragmatic aspect. In the current article the author concentrates on the syntagmatic aspect. The author turns to genetics and uses the principle of the vertical transposition of the blocks of genes as the analogy of the formation of the predication. The latter correlates with the modern tendencies of becoming of the science in general, linguistics in particular. The author states the expansion of the subject of the study due to the involvement of the other forms of language functioning into the analysis, the computer and the Internet ones in particular, as well as the non-verbal component of the cognitive and communicative means.

Key words: aspect, meaning, category, syntagmatics, paradigmatics, pragmatics.

Невизначеною й, можливо, непринятною постає зміст статті, зважаючи на поки що усталену ситуацію в російському, а особливо українському мовознавстві.

Ця розвідка – продовження останньої, вміщеної у третій частині книги "Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм" [2]. У ній доповнюється концепція автора окремими положеннями вже названого синергетичного детермінізму як напряму когнітивної лінгвістики. Саме ця концепція є предметом дослідження автора протягом кількох десятиліть спершу підсвідомо, а в останнє десятиріччя – цілком усвідомлено. Він намагається осмислити проблематику сучасного мовознавства. У пропонованій розвідці у черговий раз штрих-пунктирно ним відтворюється його концепція; супроводжується усе сказане актуальними лакунами, які й визначаються предметом дослідження для молодих колег. З усією відвертістю наголошується, що вона є підсумком осмислення викладача вишу, який читає студентам-філологам курси вступу й загального мовознавства з 1965 року.

Російське мовознавство, створюване й зусиллями українських мовознавців, увійшло в історію європейської науки про мову золотою ерою компаративізму, яка й нині підтримує його авторитет. Відособлене й протиставлене європейській й американській лінгвістиці радянське російське мовознавство, некритично відкидаючи спадщину дореволюційних і перших десятиліть

радянського періоду та кінця його, зокрема мовознавців-модерністів М. Я. Марра, О. І. Мельчука, Ю. Д. Апресяна, не стало повноцінною складовою світової лінгвістики. Не змінили істотно ситуації ні кілька проведених Академією наук Російської Федерації когнітивних конференцій, у яких брали участь лінгвісти, ні лавина концептуальних дисертацій викладачів регіональних університетів.

Українське мовознавство, до останнього часу втягнуте у дискусію про правомірність і доцільність функціонування української мови як державної у суверенній Україні, далеке від фундаментальної науки. Ущербні галузеві академічні інститути НАН, успадковані з тоталітарно-бюрократичної системи, істотно справи не поліпшили. Епізодичні хаотичні контакти мовознавців України з європейськими й американськими колегами не можуть змінити нинішню ситуацію.

Дореволюційна інтеграція у мовознавстві, як і в інших гуманітарних галузях (здається, в усій науці), перервана радянським періодом, трансформується, з одного боку, у підпорядкування наукової проблематики українських лінгвістів науковими центрами Європи та США за допомогою іноземних грантів, а з другого – міграцією учених за кордон. Навіть визначні лінгвісти України обмежуються вузькою проблематикою, хоч змушені оперувати кількома парадигмами. Так, етимологічні гнізда В. В. Левицького, визначувані як парадигматико-синтагматичні вербальні протосинтаксеми, що визначають близькі й віддалені прамови, універсалізацією кількості рядів і кількості одиниць у цих рядах логічно вказують на методику іншої парадигми.

У кінцевому наслідку нині аналітик має вийти на комплексні мовно-позамовні концепти (з ментальним, емотивним і вольовим компонентами), у яких домінуватимуть ментально-вольові, а ймовірніше – ментальні семи. Також логічним буде припустити, що їх можна розташувати еволюційно залежно від генетично природних до емоційно забарвлених позавербальних компонентів. У цьому нас підтримують спостереження над трансформуванням "ручної мови" сліпоглухих дітей у вербальну О. І. Мещерякова [3]. Попередні спроби пошуку мікроелементів у мові виявились безперервними. Так, виявляється хибною теорія чотирьох елементів М. Я. Марра, примітивів А. Вежбицької, чаромантія О. І. Лукашевича, маніпуляції Н. Н. Івашкевича і т. ін. Усі вони ілюструють мікроструктурний аспект аналізу еволюції мови у широкому розумінні на тлі еволюції походження мови. Як бачимо, нинішньому когнітивному мікроструктурному аналізу передували різні примітивні методики, започатковані ще на початку XIX ст.

Наукова теорія мовознавства особливо в українському мовознавстві зводиться до опису підсвідомо чи інтуїтивно вгаданих або апріорно сконструйованих лінгвістичних наукових категорій. Автор не бачить серед своїх попередників і сучасників-колег тих з українських мовознавців, хто робив би спроби відтворити усю проблематику мовознавства у єдності усіх часткових проблем. Разом з тим його не ображає і не зупиняє іронічне застереження В. В. Левицького про нереальне намагання створити цілісну теорію; він запитує чому той як компаративіст-германіст, абсолютизуючи порівняльно-історичний метод, у кількох випадках виходить поза його постулати. Додамо, що він, крім того, як учений у свій час відмовився продовжувати опрацьовувати теорію звукосимволізму і став збагачувати компаративізм типологією, зокрема виявленням дифузних етимологічних гнізд та глибинних семантичних структур за допомогою математичних прийомів.

Підкреслимо, що маємо наголосити на тім, що українське мовознавство дожовтневого і навіть пожовтневого періоду не відзначалося високим теоретичним рівнем й видатними теоретиками-фундаменталістами. Після О. О. Потебні в українському мовознавстві не лише дожовтневого, але й радянського періоду фундаменталістів не зустрічаємо, бо й доцент Нововросійського університету Р. О. Якобсон таким став уже в США.

Автор, зважаючи на вік і стан здоров'я, не ілюзує і не порівнює себе з О. О. Потебнею, від чого доброзичливо його застерігали товариші перед захистом докторської дисертації. Зважаючи на іронічний підтекст стосовно відповіді-реакції на розвідку В. В. Левицького, наголошує, що справді не міг би стати претендентом на Нобелівську премію (якби це можна було), навіть зважаючи на тоталітарно-бюрократичне функціонування науки у цілому в Україні, зокрема гуманітарної у вишах. Тим більше, що серед претендентів на академіків та член-кореспондентів НАН України у галузі мовознавства він так і не побачив прізвищ В. В. Левицького, Є. С. Отіна та деяких інших. У відвертості суджень ученого не сумніваємось. Автор розвідки пам'ятає про розвідки В. В. Левицького, у яких той заперечував проти пустопорожньої моди на новіші терміни. Разом з тим він ніяк не погоджується знову ж таки з В. В. Левицьким щодо моди та нігілістичне заперечення теоретичної спадщини М. Я. Марра. Йдучи далі, ним припускається гіпотетично, як твердить М. Я. Марр, що звуковій формі мови передувала мова жестів та міміки, а за К. Леві-Стросом, що доцільно застосувати методику аналізу простішого коду для пізнання складнішого. При цьому береться до уваги гіпотеза, утверджувана Р. О. Якобсоном, Т. В. Гамкрелідзе про ізоморфізм (співвідносність) генетичного та мовних кодів. Маємо при цьому наголосити, що спадщина М. Я. Марра неприродно поєднує мікроструктурний чотирьохелементний аналіз та дослідження мови у зв'язку з культурою. Доречним буде взяти різномовні омоніми М. П. Кочергана, теорію предикативності слова-субстантива М. О. Луценка, тезу про зв'язність-дифузність слів прототипів речення – в аспекті синтагматичному В. І. Теркулова і т. ін.

І це при тому, що наука у США зусиллями мовознавців прагматично прямує від пошуку позитивно кваліфікованого вияву через біолого-генетичні внутрішні структури до комплексного вивчення Дж. Сьорлем свідомості з її інтенцією.

Навіть поверхове ознайомлення з деякими книгами американських теоретиків мовознавства (наприклад, Дж. Сьорля) переконують, що переважно російське і майже все українське мовознавство реалізують фактично лише започаткований давньогрецьким мовознавством освітній педагогічний аспект вивчення мови, тоді як американські лінгвісти спершу примітивно схематично, а потім фактично реалізують теоретичні дослідження, поєднуючи їх з догмами психології та нейрофізіології і т. д., і спрямовують науку про мову на розв'язок прикладної проблематики. Відомості з інших галузей наук вітчизняними мовознавцями залучаються лише час від часу заради цілісного осмислення теоретичного дослідження. Тим гірше з орієнтацією на прикладний аспект, що навіть ними не усвідомлюється. Усе робиться за традицією без перспективи. Виважені справді наукові комплексні дослідження північноамериканських прагматистів і одночасно постмодерністів, що інтегрують природничі, соціальні й гуманітарні студії, започатковані Н. Хомським й реалізовані С. Пінкером, а найперше, Дж. Сьорлем, Дж. Лакоффом, У. Міллером та іншими, не лише українськими, але й російськими і навіть східноєвропейськими колегами ще не усвідомлені як логічна ланка у розвитку науки взагалі й кожної з гуманітарних галузей. Правда, недоліком, як і перевагою, північноамериканських науковців є їх часом надмірний прагматизм. Якщо у природничих науках він виявляє себе й дає можливість нейтралізувати вади у процесі конкретного розв'язку проблеми, то в галузях гуманітарних наук це не так очевидно. Так, суто прагматична дескриптивна лінгвістика в аспекті мікроструктурного аналізу, як і американська антропологічна лінгвістика в особі авторів теорії лінгвістичної відносності, не наблизили розв'язку проблеми автоматичного перекладу.

Отже, якщо в останній своїй розвідці автор, не претендуючи на свою значимість, у суперечці-дискусії з українським компаративістом-германістом В. В. Левицьким, заявив, що він кваліфікує себе теоретиком-фундаменталістом, то в цій підсумовує тезово основні принципи визначеного

ним напрямку синергетичного детермінізму. Найперше, наголошує на тому, що обстоює представлення історії мовознавства як еволюції лінгвістичних парадигм. Його парадигма визначається на основі виділених у попередників сукупності лінгвістичних понять-термінів (можливо, доцільно категорій) і методик аналізу фактичного матеріалу. Зауважимо, що лінгвістичні парадигми як вершинні категорії визначаються на основі запозиченого в А. Ейнштейна закону (принципу) системної відносності наукових термінів.

Автор констатує на сучасному етапі розширення об'єкта і відповідно предмета дослідження мовознавців за рахунок залучення аналізу відділеного від звукового позавербального компонента мови (як когнітивного й комунікативного засобу) у широкому її розумінні, а також виділених у цього засобу інших форм функціонування, зокрема жесто-мімічної, наукової (вербалізованої природно і нештучними системами), а також комп'ютерних та інтернетівської мов.

У дослідженні теорії (а точніше історії мови) він розрізняє традиційний (власне мовний, лінгвістичний, названий ним мегаструктурним) та мікро- й макроструктурний рівні аналізу проблематики. Мікроструктурний орієнтований на вивчення мовних явищ (категорій) поза зв'язком з соціальними (а точніше соціологізованими природними чинниками), а макроструктурний – у зв'язку з ними. Розрізнення їх умовне, бо обидва аналізи у кожному окремому випадку штучно абсолютизуються. В історії мовознавства така диференційована домінтатизація характеризує початковий етап структуралізму і передвісника парадигми Ф. де Соссюра.

Основну категорію, а саме значення автор трактує як реалізацію психологічної категорії свідомості. Родове ж поняття свідомості він диференціює на несвідомість у людини й тварин (інстинктивну), підсвідомість на конкретно-образному мисленні й базовану на понятійному мисленні свідомість. На основі співвідношення почуттєвого й ментального компонентів опосередковано визначає ментальний та емотивний, ще більше опосередковано – вольовий компоненти значення мовних одиниць-категорій різних рівнів (від фонем до тексту). На основі співвідношення, найперше, ментального й емотивного, а потім ще й вольового ним виділяються комплексні повсякденно-побутова, художня, релігійні (а в них вербалізовані компоненти) та наукова (на основі природної звукової і штучних наукових) мови.

Значення ж у мові (не лише звуковому компоненті та ще й на лексичному рівні, як було на початковому етапі семасіології, що базується на дослідженні лексичного значення), аналізується в аспекті прагматичному, парадигматичному й синтагматичному. Автор запозичує їх тлумачення, дане у відомих термінологічних лінгвістичних словниках (енциклопедіях). Він зауважує, що на початковому етапі становлення мови у широкому її розумінні визначальним поставав прагматичний, а похідними – парадигматичний та синтагматичний. В історії ж мовознавства дослідження мовних явищ демонструвало різне співвідношення цих аспектів.

Такий методологічно-дослідницький екскурс дає змогу визначити теоретичну й прикладну проблематику наукових досліджень в українському мовознавстві. Скажімо, не вдаючись у причини фактично відсутньої серед інших проміжних галузей психолінгвістики, спробуємо все ж її відзначити. Та, зважаючи на відсутність підготовлених фахівців з даної галузі і обмеженість у забезпеченні їх належним обладнанням, на повноцінне функціонування психолінгвістики марно сподіватись.

Оскільки проблема значення комплексна, то до розв'язання її часткових проблем залучаються магістранти й аспіранти. У зв'язку з цим в автора цілком обґрунтовано постає сумнів щодо

практики коригування (а точніше затвердження) тем дисертацій у централізованій експертній раді Інституту мовознавства НАН. Адже одна справа, коли керівник орієнтує на матеріалі замовлянь проаналізувати процес предикації (синтагматики) у системі мови на основі названого жанру і зовсім інша, коли дисертанта переорієнтують на визначення змістових і виражальних засобів замовлянь.

Наука у цілому і в будь-якій галузі зосереджується на проміжних ланках трансформації матерії, а власне переходу закономірностей одного типу в інший. До речі, вивчення системної відносності категорій пізнання у науці, зокрема фізиці, цілком узгоджується з утвердженням у мовознавстві дискурсивного аналізу, що реалізується розширенням об'єкта й предмета дослідження за рахунок позавербального компонента когнітивно-комунікативного феномена та поглиблення аналізу у процесі інтегрування лінгвістики й психології шляхом запровадження лінгвопсихологічних категорій свідомості, моделі, концепту, фрейма і т. ін. Продовжуючи висловлене, скажемо, що дискурсивний аналіз передбачає розширення об'єкта й предмета дослідження у мовознавстві саме за рахунок залучення у науковий обіг позавербального компонента.

Логіка дослідження еволюції лінгвістичних парадигм спрямувала нас на виявлення еволюції характеру дискретності субстанції у мовознавстві від мовного явища через мовну одиницю до лінгвістичної категорії й засвідчила бінарну єдність в останній формі та змісту, субстантивності й функціональності. Зауважимо ще, що у кожній з парадигм специфічна методика дослідження. Скажімо, в описового мовознавства, започаткованого давніми греками, – категорійний аналіз з нечітким розрізненням змісту і форми мовних явищ при нерозрізненні мікро- й макроструктурного рівнів, у компаративізму поряд із реконструкцією генеалогічного дерева походження мов – мікроструктурний етимологічний аналіз, у структуралізму (особливо на початковому етапі) превалює мікроструктурний структурно-семантичний аналіз, у "нового вчення" та тлі вивчення мови у зв'язку з культурою – химерний чотирьохелементний аналіз на мікроструктурному рівні, нарешті, у когнітивної лінгвістики – комплексний макроструктурно-мікроструктурний дискурсивний аналіз, що трансформується у концептуальний.

Автор зважає на те, що когнітивна лінгвістика як вершина в еволюції сучасного мовознавства сприяла утвердженню в радянському і сучасному російському (а особливо українському) мовознавстві неорганічно, поверхово в аспекті методично-освітньому, спроби відтворити сутність значення під кутом зору свого бачення парадигми. Адже характеристика основних напрямів когнітивної парадигми в основному методично-дослідна.

Традиційні ж назви імен кількох російських мовознавців (Н. Д. Арутюнова, О. С. Кубрякова, Ю. С. Степанов) у бібліографії українських дисертантів не свідчать, що когнітивна лінгвістика системно сприяла мовознавчій практиці в Україні. По-перше, хай і вагомим свого часу були їх роботи, але то було лише прокладання шляху новій парадигмі, а по-друге, здобувачі, мабуть, не читали їх робіт. Тривалий час класичні ж напрями когнітивної лінгвістики, як і будь-яка північноамериканська наука, були суто прагматичні, спрямовані в основному на пошуки оптимальних методик аналізу. Лише останнім часом стало відчутним теоретичне спрямування. Уже згадана у Дж. Сьорля інтенціональність свідомості співвідноситься з тяжінням у неживій природі та інтенцією у живій. До речі, у мовознавстві з ними співвідноситься категорія валентності. Ст. Пінкер зробив спробу поєднати, фактично диференціювавши макроструктурний та мікроструктурний аналізи. Нами відзначається започаткований етап у сформуванні когнітивної лінгвістики, зроблений Н. Хомським, який перекинув місток від неопозитивістичного структурного тлумачення значення у мові до позамовного біологічного чинника. Нагадаємо, що саме Дж. Сьорль звертається до психологічної

категорії свідомості з її інтенціональністю. До останнього часу утверджуване розуміння необхідності пізнання функціонування пізнаваного явища (природного, мовного, фізичного і т. ін.), на жаль, не активізувало усвідомленого розуміння субстанції та інформації (енергії). Пізнання одиниці (у біології, фізиці, мовознавстві тощо) асоціювалося з абсолютизацією субстанції. Зауважимо, що пізнання наукової категорії (навіть найуніверсальнішої – матерії) вимагає диференціації у ній субстанції та інформації, зв'язаної з енергією. Здається, подібна еволюція співвідношення форми та змісту явища, одиниці-категорії у мовознавстві: від неусвідомлення розрізнення форми й змісту через абсолютизацію форми до усвідомленого їх розрізнення. Саме тому, думається, що запозичений нами з фізики принцип системного характеру відносності наукових категорій у мовознавстві на основі визначення еволюції лінгвістичних парадигм дає підстави визнати центральною категорією значення і похідні від нього в аспектах змісту та форми при аналізі значення прагматично, парадигматично та синтагматично. Так, на сторінці 62-ій названої далі розвідки, де йдеться про фундаментальний принцип квантової механіки, запровадженій Гайденбергом стосовно дуалістичного речовинно-хвильового стану квантових об'єктів, констатується: "Це принцип невизначеності про неможливість одночасного правильного вимірювання властивостей, наприклад, фотона як хвилі і як елементарної частки. Ця проблема була розв'язана після експериментального підтвердження можливості існування "поплутаного" стану елементарних часток" [1, с. 62].

Після сприйнятого нами від А. Ейнштейна принципу системної відносності наукових категорій у фізиці та визнання взаємозв'язку й взаємопереходу поля в частку і навпаки [4] черга дійшла до генетики, коли автор книги познайомився з роботою П. П. Гаряєва [1]. Не будучи фахівцем у біології, зокрема у генетиці, не станемо її аналізувати під кутом зору необхідності уточнення генетичного коду, а запозичимо тезу про бінарність, дуалістичність його компонентів. Скажімо, на сторінці 48-ій констатуємо: "Генеалогічна роль РНК дуалістична. Ця молекула, як і молекула ДНК, знаменує собою визначальну подію – взаємодоповнююче розшарування речовинної і хвильової геноінформації" [1].

Таким чином, зрозумілою постає еволюція розуміння системності наукової категорії від наочно-дійової через конкретно-образну до індуктивно-дедуктивних конструктів. Ймовірно, що у безкінечному щодо часу й простору Всесвіті одночасно можливі неймовірні функціонування тотожних функціональних систем і тотожних субстанцій. А якщо визнати реальною обидві вісі і розвиток як діалектичну єдність по вертикалі й горизонталі, то зрозумілим стає сприйняття вертикального переносу генів у біології, інформації взагалі.

Отже, положення у теоретичній фізиці, що утверджує взаємозв'язок і перехід поля й частки у теорії мовознавства цілком узгоджується із співвідношенням тексту і слова як основної одиниці системи мови. З цим цілком узгоджуються й витлумачення М. О. Луценком предикативності слова, а В. І. Теркуловим – текстуальної дифузності слова. Усе сказане вище органічно поєднується з виділенням прагматичного (про взаємозв'язок і перехід позамовного у вербальне, а раніше жестомімічне), парадигматичного (про виділення мовних одиниць як рівноправних елементів) та синтагматичного (про поєднання-сполучення слів у тексті). Констатуємо, що прагматичний аналіз опрацьований значно глибше, ніж інші. Переважає увага дослідників мови до співвідношення прагматичного й парадигматичного, значно менше – співвідношення прагматичного й синтагматичного. До речі, саме функціональна лінгвістика дала можливість зрозуміти процес предикативності у функціонуванні мови у широкому її розумінні саме на основі антропологічного тлумачення значення: значення – це дискретна сукупність закономірностей взаємодії людини-істоти з природним середовищем, а точніше – взаємодії закономірностей функціонування

максимально соціологізованої істоти із закономірностями функціонування виділених у середовищі предметів, речей.

Пізнаваність і мовних явищ-категорій базується на всезагальності закономірностей функціонування матерії з її матеріальним та ідеальним, полем (у лінгвістиці текстом у широкому розумінні) й часткою (у мовознавстві тексту з фреймом, словом, концептом). Спектр ритмічно повторюваних закономірностей для земної людини безкінечний в абсолюті, але кінечний на кожному етапі цивілізаційного розвитку. Це закономірності у мікросекундах і світлових роках.

У мовознавстві все ще чітко не утвердилася теза про те, що у значенні природної звукової мови реалізується підсвідомість на основі асоціацій чи свідомість – на основі понятійного мислення. До речі, саме синергетичним детермінізмом як течією когнітивної лінгвістики автор розвідки поглиблює й збагачує уже згадану когнітивну лінгвістику як останню в еволюції теорії мовознавства лінгвістичну парадигму. Він не бачить потреби заперечувати, що значення мовної одиниці (найперше, лексичної), які утворені свідомістю, сформовані не лише ментальними закономірностями конкретно-образного мислення, але й емотивними, утвореними на основі почуттів-емоцій. Усе щойно вище сказане заперечувати – значить не бачити, наприклад, що вигук – це інше явище, ніж непрямо опосередковуючі предмети ознаки, а через назви предметів, явищ, ознак тощо – мовні знаки-елементи, найперше – слова.

Аналіз вивчення мови як когнітивно-комунікативного засобу реалізується також в аспектах мікро- й макроструктурного когнітивного аналізу; мікроструктурний же аналіз у свою чергу асоціюється з вивченням значення в уже згаданих прагматичному, парадигматичному й синтагматичному аспектах. Еволюція становлення дослідження значення лексичної одиниці реалізується від інтуїтивно визначуваного змісту на основі зв'язку мовного знака з позначуваною реалією до диференційованої за компонентами свідомості мікроструктурно членованого змісту. Нинішній когнітивний й мікроструктурний аналізи постали на основі нами кваліфікованого й названого мегаструктурного за допомогою підсвідомого використання змісту слова. Когнітивний аналіз як деталізація мікроструктурного (нагадаємо ще раз) характеризується визнанням реалізації у значенні слова трикомпонентної свідомості й виділення ментальних, емотивних та вольових семантичних множників-сем.

Прагматика розглядає еволюцію значення слова від підсвідомо визначуваної на основі змісту лексичної одиниці до мікроструктурної семної будови, а нині – до когнітивного визначення смислової структури значення, в якому реалізуються уже названі три компоненти свідомості. Саме у кінці ХХ століття активізувався аналіз емотивного компонента й було започатковано вивчення вольового.

Для вивчення взаємодії трьох компонентів значення (реалізованих в основному підсвідомістю) доцільно почати вивчати архетипічний (первинний концептуальний) ментально-емоційний вербально-позавербальний склад різних жанрів фольклору різних територіально й соціально замкнених невеликих етносів, родів, племен або хоча б фольклору носіїв окремих говірок. Саме так можна віднайти давні концепти (архетипи) у єдності трьох змістових і двох щодо вираження концептів. Усі разом вони певною мірою мають хоча б в основному відтворити концептосферу (конкретно-образну мовно-позамовну модель світу). До речі, навіть теза О. О. Потєбні, ніби розвиток словосполучень і речень – це процес одієслівлення, неточна, бо первинним було не слово-субстантив, а названа концептом-фреймом ситуація.

Відзначаємо, що, базуючись на теорії системної відносності наукових категорій, визнаємо еволюцію лінгвістичних категорій від мовного явища до родового поняття наукової категорії стосовно мовної системи у цілому й еволюцію в аспекті змісту й форми основної одиниці у ній – значення слова. До речі, теорія семасіології завдячує своїм становленням саме вивченню значення слова, зокрема загальних назв.

Започаткований В. В. Левицьким звуко символізм – це пошук закономірностей стосовно форми від жесто-мімічної до звукової мови. На етапі жесто-мімічної форми спілкування домінує прагматичний аспект, бо саме у процесі відділення знака від позначуваного виділеного при цьому об'єкта (спершу ідеально, а в процесі ускладнення взаємодії людини з середовищем уже у процесі праці матеріально) формуються людиною парадигматика осмислених фреймів-ситуацій (за структуралістами), а потім ситуаціями-концептами. На перших порах субстантивно названі ситуації, асоційовані з предметами-речами, підпорядковуються предикалізованій порядку-синтаксисом цих ідеальних речей, а значно пізніше у процесі взаємодії закономірностей організму людини із закономірностями олюднених матеріально-ідеальних речей формується синтагматика жесто-мімічного засобу спілкування. Паралельно утворюється нескладна прагматика, яка зумовлює елементарні кількісно і якісно парадигматику і синтагматику. Ланкою прагматики постає вивчення закономірностей переходу стосовно змісту й форми від мови жестів та міміки до звукової.

Парадигматика як аспект дослідження асоціюється з аналізом лексичної підсистеми за полями у структурній парадигмі, а в когнітивній – за концептами (на матеріалі лексем, фразем, паремій) на мікроструктурному рівні, а на макроструктурному у структурній парадигмі – за мовною й концептуальною моделями, у когнітивній – за повсякденно-побутовою, художньою, релігійною, науковою моделями. Чим триваліша еволюція мови, тим вона узагальненіша й абстрактніша, ментальніша й вербалізованіша.

Тривалий час найважливішим залишався прагматичний аспект вивчення системи мови, що реалізується на рівні мікроструктурного аналізу. Парадигматичний, що допомагає пояснити розвиток мови, асоціюється з варіативністю мовних явищ. Синтагматичний трансформується у витлумаченні мови як соціального явища.

У даному випадку ще раз відзначимо, що співвідношення прагматичного й синтагматичного аспектів передбачає зосередження уваги мовознавців на етимології визначуваних прамовних етимологічних гнізд В. В. Левицьким, дифузності значення слова М. Я. Марра, однозначності речень у сліпоглухонімих учнів, відтворених друкарською машинкою, на що вказав В. В. Мещеряков, аналізовану міжмовну омонімію у слов'янських мовах М. П. Кочергана і т. ін. У зв'язку з посиленою увагою до вивчення позавербального компонента спілкування актуалізується й виділення у тексті (реченні) словосполучень, співвідношення словесного наголосу й інтонації речення, сформування ритмічності речення у звуковій мові, постало на основі синтагматики жесто-мімічного варіанта мови і т. ін. Думається, що спершу позамовно-мовна структура на тлі конкретних ситуацій трансформується у засіб спілкування з превалюванням позамовного жесто-мімічного, а з часом реалізується домінантизацією звукового компонента на основі конкретно-образного осмислення взаємодії людей з природним олюдненим середовищем. Інші типи функціонування мови з еволюцією співвідношення ментального й емотивного, звукового й жестових компонентів – то доба сучасної людини. Припускаємо, що поступово у період від праїндоевропейсько-праїндійсько-пракитайсько-праїндусько-праарабсько-прапівденноамериканського й праполінізійсько-ського тощо до сучасної цивілізації складатиметься поетапно мовно-позамовна когнітивно-комунікативна комунікація у землян за різними моделями,

зумовленими первісною природою й виробничою діяльністю на основі різних превалюючих засобів-одиниць і підсистем різних підсистем системи комунікації. Чи не міжмовні, а тим більше міжцивілізаційні омоніми "ручної мови" знаменують початок різноманітності носіїв як рас та їх варіантів, так і різних сімей мов. Початком з'яви людини серед тварин стало виділення й називання традиційних (звичних) ситуацій мовно-позамовних емотивно-ментальних (на тлі певного середовища), вольових фреймів-концептів з прихованою у них предикативністю, хоч фіксовані вони з самого початку субстантивно. На етапі язичництва безіменні індивіди за подобою поведінки своїх тотемів-звірів взаємодіють з природним середовищем, на етапі космічному вони взаємодіють з середовищем через посередність ритмів космічних об'єктів (як у сфері побуту, так і виробничої діяльності). На технічному етапі вони узагальнено упорядковують свою колективну деталізовану повсякденно-побутову й виробничу діяльність, інтегруючи їх. Лише на цьому третьому етапі із зростаючою кількістю особин і ускладненою повсякденно-побутовою та виробничою діяльністю починає превалювати у когнітивно-комунікативному засобі значно багатший й здатний до позначення диференційованої поведінки звуковий мовний компонент. Функціонує він як частина середовища, що стає об'єктом взаємодії; знаки конкретно диференційовані на позитивні й негативні відповідно за мірою небезпеки (корисності чи небезпеки). В універсалізованій людини зросла кількість динамічно змінюваних подразників абстрагується, узагальнюється й упорядковується бінарно (заданих самою природою) за мірою впливу на неї й потребує знака. Якщо позавербальні знаки через свою обмеженість у вираженні змісту були дифузні аж до поєднання протилежностей, то вже мовно-позамовні (зокрема мовні) починають диференціюватись у різних етносів залежно від природою зумовленої взаємодії з середовищем. Отже, омонімія груп і сімей мов – це початок складання звукової мови (здебільшого опосередковано).

З часом відбудеться комплексне органічне поєднання почуттів, викликаних успіхом чи неуспіхом виконуваних поведінкових актів і самих актів. Наголошуємо, що імпліцитно субстантивно виділювані акти щодо диференціації не були співвідносні з парадигматизацією вигуків-емотивів. З часом відбувалося подальше їх об'єднання. Це стає очевидним на етапі превалювання диференційованого вербального компонента мови над вербальним компонентом. Процес предикації базується на згаданому вже процесі вертикального переносу значеннєвих сем; робиться це нами за аналогією вертикального переносу генів і блоків генів.

У різних жанрах фольклору різне співвідношення ментального, емотивного й вольового, як і словесного, так і позавербального. Майже певні, що загадки, прислів'я, приказки, а особливо замовляння – то різні еволюційно щодо співвідношення ментального (більшою чи меншою мірою через емотивне сприйняття) й вольового. Можна відтворити форми, способи й схеми трансформування взаємодії неорганічної (неживої) й живої природи. Ця взаємодія проходить уже згадані етапи тотемного язичества, сприйняття ритму небесних тіл, нарешті, органічного поступового поєднання чи навіть підпорядкування ритмом людського організму. Заперечувати органічну природу взаємодії предметів і явищ і людини, що функціонує серед них, – значило б заперечувати взагалі теорію еволюції. У лікарняних же замовляннях евфемістично, звертаючись до добрих чи поганих сил у природі, інформатор захищає хворого, відлякує їх, забезпечуючи одужання. У любовних замовляннях знову ж таки евфемістично, асоціюючи з гармонією явища у природі, інформатор непрямо переконує у доцільності вибору партнера. У замовляннях-застереженнях, навпаки, наголошується не лише на необхідності уже наявної гармонії між партнерами, але й аналогіями дисгармонії у природі наголошується на необхідності дотримання вірності обраному партнеру (партнерші).

Природна гармонійна взаємодія людини, що жила закономірностями навколишнього середовища, у зв'язку з його зміною (з різних причин) мала регулюватися змістово зміною поведінки, а це логічно виражалось супровідними звуками: первинна диференціація – відчутно щодо позитивної гармонії й негативно – дисгармонії; фіксувалося це конкретним звуком, що супроводжував анатомо-фізіологічний акт чи форму взаємодії з природними явищами. Оскільки актів взаємодії людини у середовищі було небагато, бо природне середовище було для всіх спільне, то відбулася уніфікація як актів, так і диференційована їх інтеграція на бінарній основі. Отже, диференціація знаків-вигуків здійснювалася на основі розрізнення гармонії та дисгармонії у процесі взаємодії з середовищем та міри вияву обох протилежностей. Можливо, цим не можна пояснити уже сформовану (хоч і не впорядковану) систему ментальних концептів; емотивні піддаються цьому ще з більшим трудом. Інша справа їх комплексний сучасний макаронічний опис.

Вивчення формування вигуків, виділення у них архетипних, а також спостереження за "опредмеченням" вигуків має підтвердити сформульовану нами гіпотезу. Поза всяким сумнівом нинішня безпорадність у визначенні частин і часток мови сучасними ученими на основі усвідомлення того, що вигуки виражають емоції з приводу людських актів, а частини й частки мови їх прямо чи непрямо виражають, це, безперечно, підтверджує. Як і акти взаємодії в однотипних умовах, так і вигуки-реакції на них у кожному окремому осередку уніфікувалися й утворювали певну вигуківу парадигму. Зрозуміло, сусідні осередки на первинному етапі, функціонуючи у близьких умовах, разом формували архетипні поведінки у вигляді первинної цивілізації. З часом виділилися первинні узагальнені бінарно протиставлені групи вигуків. Зрозуміло, що як знаки уніфікованих протиставлених парадигм, вони спершу не могли членуватися на компоненти, що називали змінювані й удосконалювані акти.

Саме тому взаємодія мовного й позамовного компонентів когнітивно-комунікативного засобу у художній моделі світу – оптимально вдячний матеріал для використання методики психолінгвістики й утвердження когнітивної лінгвістики. Уже визначені типологічні спроби аналізу вербального відтворення позавербального компонента у художній літературі, як і змістовний аналіз словесного відтворення позавербального компонента у художньому творі, написаному одним і тим же письменником двома мовами, – багатообіцяючий початок нової проблематики у теорії мовознавства.

Методика аналізу така. Спершу відтворюємо змістову структуру почуттів на основі даних психології. Йтиметься про змістові компоненти окремих почуттів на основі аналізу посібників з психології, зокрема психології емоцій. Таким чином відтворюється в основному емотивний компонент наукової моделі світу або робиться спроба через емотивний реконструювати ментальний. Як бачимо, проблему розв'язуємо на основі розрізнення наукової (анатомо-фізіологічної й психічної) та повсякденно-побутової (словесно-позавербальної й виділення у ній словесного компонента) й художньої ословесненої моделей світу.

Отже, спочатку відтворюємо зміст наукової біологічної (анатомо-фізіологічної) моделі світу у процесі аналізу різних почуттів. Разом з тим непрямо через почуття відтворюється й ментальна частина пізнаваної взаємодії людини із середовищем. Нарешті, пам'ятаючи про розрізнення повсякденно-побутової (бінарної й словесного компонента) та художньої ословесненої, має бути виконаний компонентний опис (номінація) художньої ословесненої та повсякденно-побутової позавербальної моделей.

Принципи взаємозв'язку, трансформації, засоби передачі зображуваного вторинною ословесненою художньою моделлю мають стати предметом дослідження ще однієї визначеної

проблематики. Реалізуватиметься це шляхом використання психолінгвістичних категорій посмішки, погляду, постави (поза), ходи і т. ін. Чи не початком набуття ментального значення дифузною й синкретичною мовною одиницею стане розрізнення смислових відтінків почуття давньою людиною. Нами наголошується, що змістове відтворення позавербального компонента у художній моделі світу досягається за допомогою метафоричності відтворення елементів вербалізованого компонента. Вербалізовані акти у кожного з письменників кожної з мов аналізуються спершу в аспекті змісту ментально, а потім – емотивно. Фактично у науковому описі вони органічно пов'язані. Підкреслимо, що окремо аналізуються способи і засоби вираження. Йдеться про повніше чи ледь окреслене відтворення уже згаданих погляду, посмішки, пози, ходи і т. ін.

До речі, у художній словесній моделі світу відбувається розширення обсягу інформації за рахунок словесненого відтворення позавербального компонента повсякденно-побутової. Якщо у прозових творах він органічно поєднаний із звуковим (писемним) компонентом, то у драматичних – постає у системі ремарок. Саме тому стає доцільним прослідкувати за процесом екранізації ряду художніх творів.

Первинним стандартом і формою виникнення синтагматики мовної звукової форми спілкування доцільно визнати природні ритми у процесі взаємодії людини з середовищем, що безпосередньо на етапі збирання, а потім усе більше опосередковано на етапах скотарства, а особливо землеробства ускладнювалось й опосередковувалось. Думається, цей процес можна визначити на основі аналізу орнаменту давніх цивілізацій, а пізніше – вишивки й прядіння. Лінійна ритміка організму соціологізованої людини, що перебуває у взаємодії з природним середовищем, безперечно, дуже давня. Очевидно, з ускладненням взаємодії й втратою гармонії людини як фізичної істоти з природним середовищем на сприймані людиною ритми накладається неритмічна негармонійність – ментальна інформація, яка компенсуватиме втрачену підсвідомо функціонуючу гармонію активно діючої істоти. Аналіз еволюції антропології, археології, етнографії має забезпечити відтворення сформування підсвідомості людини на етапі переходу від несвідомості до підсвідомості спершу через асоціації суміжності, а потім – подібності.

Як не могла функціонально-ментально (семантично) виділитися на початковому етапі становлення звукової системи мови абстрагована фонема, так не міг з'явитися первинно у звуковому потоці словесний наголос. Безперечно, він постав у природно сформованій звуковій мові на основі змістового й формального стягнення інтонації (невласне фразового). Кинутий В. В. Левицьким, мабуть, через непередбачуваний науковий результат звуко символізм, безперечно, може бути ланкою пізнання цього на етапі між жесто-мімічною та звуковою формами мови. Припускаємо, що саме потребою гармонії виділені звуки як компоненти дифузних і синкретичних одиниць мови засвідчують трансформування емоційно виділюваного компонента у суб'єкта, що взаємодіє з середовищем, у ментальний смисл. Зважаючи на фіксовані неконтрольовані ритмічні рухи психічно хворих, потяг здорових людей до ритмів у повсякденному побуті й мистецтві (танцях, співах, візерунках), з одного боку, та еволюцію розчленування мовного потоку від ситуативного предметного фрейму-ситуації до фонемі, по-друге, треба припустити, що смислове членування мовного потоку накладалося на природою зумовлений ритмічний звуковий потік. На цьому шляху могли бути виділені етапи переходу інтонації комунікативної одиниці як засобу інтеграції у наголос номінативної одиниці. Переконані, що кінесіка була спершу чи одночасно як системою поз-рухів у системі взаємодії давньої людини із зовнішнім середовищем, так і системою знаків для узгодження її із собою подібними у колективній взаємодії з природним середовищем.

Саме завдяки використанню дискурсивного аналізу вдається виділити вербалізовані (у звуковому й писемному варіантах) повсякденно-побутову, художню, релігійну й наукову моделі у гуманітарних галузях. Думається, що саме в аспекті використання принципу понадраціоналізму й розрізнення "гарячих" і "холодних", а власне первинних простіших та вторинних культурних культур К. Леві-Строса, нами бачиться доцільним дослідження позавербального компонента спілкування через опосередкування вербальної його інтерпретації у художній моделі світу на матеріалі текстів художніх творів. Визнаючи ізоморфізм генного і мовного кодів, уважаємо, що залучення позавербального компонента спілкування цілком у згоді з теорією відносності мовних категорій в аспекті сприйняття категорії єдиного глотогонічного мовознавчого процесу, утверджуваного М. Я. Марром, як і можливості пізнання складніших кодів сучасних культур на основі первинних, за К. Леві-Стросом.

Ізоморфізм генного й мовного кодів підтримується концепцією уже згаданого генетика П. П. Гаряєва. Він у своїй книзі [1] з приводу ДНК констатує: "Виявилось, що й сама речовина спадковості – ДНК – постає генератором ФПУ – солітонових акустико-електромагнітних полів. Саме тому ФПУ-генератори здатні вводити хвильову інформацію у хромосоми за допомогою електромагнітно резонансних механізмів. Ефективність ФПУ-генераторів на порядок зростає, якщо на практиці використовувати феномен математичної спільності фрактальної структури ДНК-"текстів" і людської мови. Граматика генетичних текстів постає, ймовірно, конкретним випадком універсальних граматик усіх людських мов. Тому й реалізуються фізико-сміслові резонанси солітованих структур ДНК та штучних знакових ФПУ-солітонових полів як аналогів природних ФПУ-хромосомних полів".

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаряев П. П. Лингвистико-волновой геном : теория и практика / П. П. Гаряев. – К.: Институт квантовой генетики, 2009. – 218 с.
2. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : монографія / А. С. Зеленько. – Ч. 3. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. – 134 с.
3. Мещеряков А. И. Слепоглухонемые дети : развитие психики в процессе формирования поведения / А. И. Мещеряков. – М.: Педагогика, 1974. – 328 с.
4. Эйнштейн А. Развитие идей от первоначальных понятий до теории относительности и квантов / А. Эйнштейн, Л. Инфельд. – Изд. третье, испр. / перевод с англ. и послесловие С. Г. Суворова. – М.: Наука, 1965. – 203 с.